

Looking for partners in crime

Janny Rodermond

1

J. Rodermond, 'De stoffering van het poldermodel. Architectuur en stedenbouw in tijden van deregulering', *de Architect*, oktober 1997, p. 38-44.

Wie bij een uitbundige party de moeite neemt om een blik achter de schermen te werpen, stuit al gauw op de voortekenen van de kater die onvermijdelijk gaat volgen. Zo waren ook in de jaren negentig de oorzaken van de discutabele positie van de ontwerpende disciplines al zichtbaar.¹ Het opvallende internationale succes van de Nederlandse architectuur werd onder de noemer 'de tweede moderniteit' toegeschreven aan de vaardigheid waarmee architecten zich de privatisering van de maatschappij eigen maakten en de economische randvoorden benutten als generator voor innovatie van typologieën, constructies en materiaalgebruik. De eenzijdige oriëntatie op de kapitaalkrachtige delen van de samenleving ging gepaard met verwaarlozing van zowel de productieve als de publieke sectoren. Er was nauwelijks aandacht voor de segregatie binnen de stedelijke regio's in naar prijsklasse geordende gebieden voor consumptie, productie en wonen. Steeds meer richtte de architectuur zich op de smaak en behoeften van de middenklasse. Tot op heden vindt het denken over de ruimtelijke consequenties van de multiculturele samenleving slechts in de marges van de ontwerpende sector plaats. In het debat over de afbouw van de publieke voorzieningen komen ontwerpers niet aan het woord. Zien architecten zichzelf uitsluitend nog als vrije ondernemers? Met andere woorden conformeren ze zich stilzwijgend aan de hen toegemeten speelruimte?

Ook zonder de aanslag op het World Trade Center en de moord op Fortuyn had het architectuurfeest niet lang meer kunnen duren. Deze gebeurtenissen waren eerder katalysator dan oorzaak van de verwarring die politiek, economie en cultuur sindsdien kenmerkt. De voortschrijdende deregulering en privatisering vormen samen met de economische recessie immers de achtergrond van de stagnatie op velerlei terreinen. Tot nu toe heeft de liberalisering nog niet het economisch herstel gebracht dat in de afgelopen jaren in het vooruitzicht werd gesteld. Het beteugelen van 'de betutteling' door de overheid vergroot niet vanzelfsprekend de keuzevrijheid van individuen. Bij het verminderen van de overheidsinvloed neemt de vrijheid niet toe, maar de macht wordt gedeeltelijk verplaatst dan wel uitgebreid van de publieke naar de private sector, schreef de Amerikaan Robert Kuttner al in de jaren negentig op basis van de ontwikkelingen in de Verenigde Staten.² Sinds midden jaren negentig brengen de Nederlandse kranten bijna dagelijks nieuws over de misstanden in de geprivatiseerde sectoren. Kapitaalophoping bij de verzelfstandigde woningcorporaties gaat gepaard met langdurige stagnatie in de woningproductie en in de renovatie van naoorlogse stedelijke gebieden. Bezuinigingen in combinatie met continue beleidswijzigingen in onderwijs en gezondheidszorg putten deze sectoren uit, zonder dat er zicht is op daadwerkelijke verbetering van de verleende diensten. Recentelijk geprivatiseerde energiebedrijven verrassen hun klanten met slechte service in combinatie met zelfverrijking van de top. Politici en media overstelpen het land op onverantwoorde wijze met bangmakerij ten aanzien van de veiligheid in de publieke ruimte. Geert Mak, onder meer schrijver van *In Europa*, beschuldigt de overheid zelfs van het bewust creëren van een vijandbeeld om angst aan te wakkeren. Want angst scheidt macht. Angst leidt tot onderdrukking, geweld en uiteindelijk zelfs oorlog. Daarom is het volgens Mak noodzakelijk om vast te houden aan optimisme en hoop.³

3

G. Mak, 'De repliek', *De Groene Amsterdammer*, 13 mei 2005.

Het is opvallend dat architecten, met hun kennis van lokale besluitvormingsprocessen, hun inzicht in het functioneren van gebouwen, buurten en

voorzieningen, zelden publiekelijk gelegenheid krijgen of nemen om hun mening te geven over de invloed van de inkrimping van de publieke sector op het functioneren van de samenleving. Media, politici en opdrachtgevers zien ontwerpers vooral als producenten van verleidelijke en spectaculaire ontwerpen. Prijsvragen en meervoudige opdrachten ondersteunden in de afgelopen vijftien jaar het aanbod van ontwerpen ten behoeve van de marketing van steden, woonwijken en bedrijven. De vraag of er nog opvattingen ten grondslag zouden kunnen of moeten liggen aan ontwerpen was niet meer aan de orde. Juist nu het debat over de wenselijke inrichting van de stedelijke samenleving volop gevoerd moet worden, lijken de ontwerpers grotendeels met lege handen te staan. De ernst hiervan valt nauwelijks te onderschatten. Uiteindelijk gaat het om het verdedigen van een samenleving gebaseerd op democratische idealen.

Hoe ingrijpend op dit moment de politieke besluitvorming verandert beschrijft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in het rapport *Democratie voorbij de staat*.⁴ De Raad trekt zelfs een vergelijking met de revolutionaire overgang van de antieke of middeleeuwse stadstaat naar de vorming van democratische nationale staten. Momenteel kalft de betekenis van deze nationale staten weer af. De WRR constateert dat de politieke besluitvorming verschuift: naar de EU, het lokale bestuur, de ambtelijke voorportalen, maatschappelijke organisaties, de privé-sfeer en de rechterlijke macht. Deze veranderingen gaan volgens de WRR gepaard met verdergaande individualisering, afnemende betekenis van ideologieën en van sociale en politieke loyaliteit. Tegelijk groeit de afstand tussen degenen die op rijksniveau beleid formuleren en degenen die beleid uitvoeren. De WRR acht juist bemoeienis van deze partijen bij het formuleren van beleid onmisbaar. Dit voorkomt volgens de Raad: kennisverlies, een dictatuur van de middelmaat, het verdwijnen van debat, stapeling van toezicht en verantwoordelijkheid en het vasthouden aan de illusie van de soevereine cliënt. Mensen worden in werk- en privé-situaties steeds meer tegen elkaar uitgespeeld. Internationalisering van de economie en de kennissamenleving maken de dagelijkse leef- en werkwereld ook niet overzichtelijker en vriendelijker. Het lijkt alsof de hele samenleving een nieuwe bedding zoekt.

In deze context is architectuur niet vanzelfsprekend de discipline die vormgeeft aan progressieve idealen. Vernieuwing is niet meer synoniem aan vooruitgang. Onder het label vernieuwing vallen momenteel juist vooral maatregelen die solidariteit tussen groepen in de samenleving afbreken. Een progressieve architectuur kan zich dan ook niet zonder meer binden aan het overheidsbeleid. Het is voor architecten van belang om de nieuwe besluitvormingscircuits te onderzoeken op mogelijke idealen en ambities. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen voor ontwerpers variëren van het verleggen van het werkterrein tot het zoeken van opdrachten in andere sectoren. De WRR constateert dat het principe van de nationale overheid om ruimte te 'laten' voor besluitvorming door andere overheden en geprivatiseerde partijen niet werkt zonder ook iets te 'doen'. De Raad bepleit het stimuleren en bekendmaken van voorbeeldige initiatieven. In een van de in het rapport opgenomen sectoranalyses beschrijft J. van der Schaar, hoogleraar wonen en bouwen aan de Universiteit van Amsterdam, de positionering van de woningcorporaties.⁵ Deze staan nu onder grote druk omdat ze de miljarden die ze beheren niet benutten voor het oplossen van de dreigende woningnood en de renovatie van de eigen 2,4 miljoen woningen. De rijksoverheid, die zelf de verzelfstandiging van de corporaties in de jaren negentig heeft geïnitieerd, staat met lege handen. Van der Schaar vindt echter dat de corporaties geen deel uitmaken van de 'civil society'. Hij wijt dit aan de te grote bedrijfsmatige, professionele en bestuurlijke autonomie, het ontbreken bij de corporaties van een platform voor zelforganisatie van de bur-

4

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Bewijzen van goede dienstverlening*, Amsterdam 2004.

5

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, E.R. Engelen en M. Sie Dhian Ho (red.), *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, Amsterdam 2004, p. 124-125.

De relatie tussen overheid en corporaties is beschreven in het WRR-rapport *Bewijzen van goede dienstverlening*, op. cit. (noot 4). De definitieve ontvlechting, bekend als de 'bruteringsoperatie' brachten de uitgaven aan de volkshuisvesting als percentage van de totale uitgaven van de overheid terug van 8,7% in 1985 naar 2,7% in 1998 (p. 97).

gers en het ontbreken van een openbaar debat over maatschappelijke problemen. 'Corporaties lijken de financiële gezondheid van hun instellingen en een "buffer" van voldoende eigen kapitaal te laten prevaleren boven hun sociale doelstellingen.' De rijksoverheid ontzegt momenteel corporaties de speelruimte om te experimenteren met nieuwe taken en werkterreinen, die zouden kunnen bijdragen aan de verbetering van de stedelijke kwaliteit.⁶ Vruchtbaarder is het om juist experimenten op dit terrein toe te staan, te evalueren en er lering uit te trekken. Noodzakelijk is immers het bundelen van kennis en kapitaal om tot integrale oplossingen voor stedelijke vernieuwing te komen. Het tegelijk aanpakken van wonen, onderwijs, zorg en werkgelegenheid kan zowel een breder draagvlak creëren als een duurzamer oplossing voortbrengen. Architecten en stedenbouwers kunnen hun kennis en expertise ter beschikking te stellen van dergelijke experimenten. Ze kunnen echter ook zelf experimenten entameren in samenwerking met de meest kansrijke coalities.

Innovatie van de architectuurpraktijk

Het is voorsnog onduidelijk hoe architecten reageren op de veranderende condities voor de uitoefening van hun vak. Voorlopig lijken ze vooral terrein te verliezen. De vraag of een bouwwerk nog wel een verbetering van de bestaande situatie teweegbrengt blijft cruciaal. Het realiseren van *junkspace* kan immers niet de ambitie zijn van een hele beroepsgroep. Een mogelijke belemmering voor een adequate reactie vanuit de ontwerpsector is dat ontwerp bureaus elkaar zien als concurrenten. Dat wil zeggen dat de vrijemarktprincipes toegepast worden op de eigen bedrijfsvoering, terwijl de sector naar buiten toe baat heeft bij een sociaal-cultureel imago. De onderlinge concurrentie en het gebrek aan collegialiteit staan op gespannen voet met een georganiseerd offensief. Innovatie ontstaat namelijk meestal niet vanzelf. Voorwaarden zijn: het organiseren van innovatie en het innoveren van de organisatie. De Nederlandse ontwerp praktijk heeft hierbij het voordeel dat ze kan voortbouwen op vaardigheden die al in de jaren negentig ontwikkeld zijn. Ten grondslag aan de tot de verbeelding sprekende ontwerpcultuur lagen namelijk minder in het oog springende organisatiekenmerken en werkwijzen die ook nu nog heel bruikbaar zouden kunnen zijn bij het opnieuw positioneren van de sector. Kenmerkend voor de Nederlandse praktijk waren onder meer: het werken in teamverband, werken in wisselende constellaties, het aantrekken van buitenlands talent en een mondiale oriëntatie. De meeste ontwerp bureaus waren/zijn bovendien informeel georganiseerd. Bureaus als OMA en UN Studio anticipeerden in de samenstelling en werkwijze van het bureau succesvol op de veranderende internationale condities voor de ontwerp praktijk en deden daarvan verslag in vuistdikke publicaties. Interdisciplinaire samenwerking, het werken van theorie en praktijk, het benutten van culturele diversiteit zijn allemaal beproefde voorwaarden voor innovatie die de Nederlandse ontwerp praktijk al lang praktiseert.

Volgens Bart Nooteboom, hoogleraar bedrijfskunde in Tilburg en gespecialiseerd in innovatietheorieën, kunnen Nederlanders experts worden in innovatie door sociale interactie. Hij vergelijkt innovatie met het plegen van een misdaad: in beide gevallen is sprake van 'means', een 'motive' en een 'opportunity'.⁷ Binnen de ontwerp sector concentreert de discussie zich nu vooral op de 'opportunity': het vinden van de gelegenheid of juiste opdrachtsituatie. Maar het is de vraag of de sector wel voldoende aandacht besteedt aan het organiseren van de juiste middelen en het formuleren van het juiste motief om de gelegenheid te kunnen benutten wanneer deze zich voordoet. Wat beweegt architecten? Welke opvattingen hebben ze over de oplossingen voor de schieff-

stand in de woningmarkt, over de consequenties van onderwijsvernieuwing voor de scholenbouw, over de gevolgen van de veranderingen in de zorgsector voor de bouw van ziekenhuizen en ouderenhuisvesting? En welke middelen staan de sector ter beschikking om deze opvattingen uit te dragen en te benutten? Hoe organiseert de sector zich ten opzichte van de verschuivingen in de besluitvorming en de toenemende verantwoordelijkheden van lokale overheden en geprivatiseerde collectieve voorzieningen? Zijn ze daarbij *partners in crime* of kiezen ontwerpers voor de rol van slachtoffer?

Innovatie door interactie

De stagnatie in de bouwsector is waarschijnlijk eerder een gevolg van een trage aanpassing aan nieuwe omstandigheden, dan van een gebrek aan kapitaal of vraag. 'Alle klassieke voorwaarden voor duurzaam herstel van de economie zijn al aanwezig', schrijft Donald Kalff. 'Er zijn legio technische doorbraken die geëxploiteerd kunnen worden; een overvloed aan kapitaal jaagt op een beperkt aantal nieuwe en levensvatbare initiatieven. Overheden stellen alles in het werk om investeringen uitte lokken, en keer op keer blijkt dat de vraag naar werkelijk nieuwe producten, in het bijzonder diensten van goede kwaliteit, aanzienlijk is.'⁸ Evenals Nooteboom legt hij daarom de nadruk op het zoeken naar nieuwe samenwerkingsvormen: innovatie door sociale interactie. De belangstelling voor de potenties van de creatieve sectoren voor het aanjagen van de stedelijke economie ligt in het verlengde hiervan. Juist in de creatieve sectoren is interdisciplinaire samenwerking vaak de katalysator voor vernieuwing. Elke middelgrote stad probeert door festivals en biënnales deel uit te maken van de dynamiek die de creatieve industrie met zich mee kan brengen. Wanneer innovatie zo sterk afhankelijk is van sociale interactie en nieuwe samenwerkingsverbanden, hoeven architecten niet af te wachten tot de ideale opdrachtgever, de 'gelegenheid' zich aandient. Ze kunnen ook zelf het initiatief nemen en door hun inzet projecten mede initiëren.⁹

Deelname aan het publieke debat over de inrichting van stad en samenleving is voor architecten en stedenbouwers niet alleen van belang voor het creëren van een nieuw werkterrein. De keuze tussen het meewerken aan het bevorderen van angstgevoelens of het aanwakkeren van hoop en optimisme dringt zich op. Een humane architectuur veronderstelt een open, tolerante samenleving. Volgens Nooteboom zijn dit tevens de eigenschappen die in Nederland groei en innovatie van economische activiteiten stimuleren. Nooteboom: 'We zijn goed in het overbruggen van afstand in geografische maar ook in culturele en cognitieve zin.' De Nederlandse architectuurpraktijken kunnen zich hier georganiseerd op toeleggen. Het relateren van internationaal beschikbaar kennis en talent voor het oplossen van lokale en regionale opgaven, het benutten van kennis uit andere vakgebieden en werkterreinen voor de aanpak van complexe probleemgebieden zijn geen nieuw tactieken. Maar lang niet alle bureaus benutten deze systematisch en volgens eigen plan. Het sluiten van coalities is onder andere met succes opgepakt binnen de praktijk van de Europese aanbestedingen. Er zijn legio voorbeelden. Zo won de combinatie West 8/Bentham Crowel/Meyer en van Schooten de opdracht voor Rotterdam CS en volgde later de combinatie Koen van Velsen/Quadrat met de opdracht voor het station van Breda. Ook internationaal blijven gelegenheidscombinaties aantrekkelijk. Marcel Wanders zet met MVRDV een Design Academy op in Korea en het Groningse ontwerp bureau Onix zoekt de samenwerking in Scandinavië.

Een belemmering voor het benutten van het innovatieve vermogen en de ervaring van vele vaak kleine ontwerp bureaus is het specifieke, stilzwijgende

8

D. Kalff, *Onafhankelijkheid voor Europa. Het einde van het Amerikaanse ondernemingsmodel*, Amsterdam/Antwerpen 2005, p 130. Kalff is gepromoveerd aan de Wharltton School van de University of Pennsylvania en werkte onder andere voor Shell en de KLM.

9

Zie bij voorbeeld de beschrijving van J. van Grunsven en W. van Weelden van de praktijk van DEFTWD Office Associates in: *Open* 2005, nr. 8, p. 119: 'Het is geen kwestie meer van een uitvoerende praktijk, maar van een initiërende, een ontwikkelende praktijk. Van een praktijk die gaat over het scheppen van condities en de re-organisatie van de middelen. Een praktijk die er niet alleen op is ingericht om kennis te ontwikkelen, maar ook om zicht te bieden op nieuwe mogelijkheden.'

karakter van die kennis. Dergelijke kennis is opgenomen in teams, is moeilijk overdraagbaar en verandert van karakter wanneer ze in een andere context wordt toegepast. Daarom hebben het samenwerken in steeds wisselende verbanden, de uitwisseling van personeel en het shoppen van beginnende ontwerpers langs verschillende bureaus een stimulerend effect op het innovatieve vermogen van bureaus. Deze werkwijze is in Nederland vooral door OMA geïntroduceerd.¹⁰ De opgave is nu om deze aanpak te vitaliseren door deze te oriënteren op hedendaagse vraagstukken. Daarbij zijn het overbruggen van cognitieve en culturele afstanden essentieel. Een voorbeeld is het onderzoek van Ronald Wall, die probeert kennis en methoden uit de economische geografie te benutten binnen de ontwerpende disciplines en daarmee de positie van de ontwerpsector in de lokale onderhandelingsystematiek te versterken. In zijn onderzoek naar de invloed van internationaal opererende bedrijven op het regionale vestigingsklimaat systematiseert en verdiept hij de programmatische benaderingen van grootstedelijke opgaven, die in de jaren negentig onder meer door OMA, MVRDV en UN Studio ontwikkeld zijn.

Het overbruggen van culturele afstand heeft zich tot nu toe vooral beperkt tot het samenwerken in internationale teams binnen ontwerp bureaus en het internationaliseren van de eigen praktijk. In het debat over de consequenties van de cultureel diverse samenleving voor de (her)inrichting van stedelijke gebieden mengen ontwerpers zich nauwelijks. Wel ontwikkelen afzonderlijke bureaus de deskundigheid vooral in eigen kring. Daardoor heeft de architectuursector op dit terrein (nog) geen stem. In de Nederlandse landelijke dagbladen is wel jarenlang het debat over het Wilde Wonen en het particuliere opdrachtgeverschap in de woningbouw uitvoerig ondersteund. De publicaties over de retroarchitectuur liggen in het verlengde hiervan. Maar welke architect kan nu stem geven aan de opvattingen die er in de ontwerpsector leven over de aanpak van de multiculturele stedelijke gebieden? Het stedenbouwkundige experiment Wimby!, gestart en begeleid door Crimson, laat zien dat er mogelijkheden zijn om vanuit de cultuursector openingen te creëren in lopende processen.¹¹ Het aanvullen van kwantitatieve doelstellingen met kwalitatieve wensen gestoeld op sociaal-culturele analyses, krijgt bij de herstructurering van de Rotterdamse naoorlogse wijk Hoogvliet nu gestalte. Verschillende architecten en stedenbouwkundigen hebben inmiddels een bijdrage geleverd aan Wimby. Dit ontwikkelt zich tot een goed voorbeeld van de 'misdaadstrategie'; er is sprake van een maatschappelijk geëngageerd motief, er zijn 'illegale' strategieën ontwikkeld die zich onttrekken aan de gebruikelijke aanpak en er is een 'gelegenheid' gecreëerd. Er is een setting ontstaan waarin deelprojecten tot stand komen. Bovendien slaagt Wimby er in om de kennis en ervaring die zijn opgedaan te verspreiden door middel van een website, lezingen en publicaties.

Een Europees alternatief

In het proces van het verder vormgeven aan een zich uitbreidend Europa was het aannemen van een Europese grondwet een mijlpaal. Tegen de achtergrond van het debat omtrent de grondwet bevond het Nederlandse kabinetsbeleid zich in een merkwaardige spagaat. Binnen de eigen grenzen was onderwerping aan de waarden en normen van de Nederlandse cultuur het dogma, met de christelijke moraal van de redelijk welvarende, blanke middenklasse als ijkpunt. Zodra de discussie echter de eenwording van Europa betrof, werd gestreefd naar het bewaken van culturele diversiteit. Het verbaast dan ook niet dat de Nederlandse regering er slecht in slaagde om enig enthousiasme over de Europese grondwet over te dragen en marketingbureaus moest inhuren om

10

R. Kloosterman, E. Stegmeijer, 'Delirious Rotterdam? Architectuur in Rotterdam als economisch cluster', *Agora 2004*, nr. 1.

11

Wimby! Is de naam van een onafhankelijke stichting die als doel heeft de grootschalige herstructurering van Hoogvliet op een hoger peil te brengen. zie voor meer informatie: www.wimby.nl.

met behulp van tv-spotjes en folders de bevolking over te halen om vóór de grondwet te stemmen. Daardoor werd de indruk gewekt dat er geen politieke argumenten waren om voor de grondwet te stemmen, dan wel dat er een maatschappelijk ongewenste, verborgen agenda bestond.

Toch biedt het opbouwen van een Europees alternatief voor het Amerikaanse liberaal kapitalisme de beste economische en maatschappelijke meest gewenste perspectieven, aldus Donald Kalff, auteur van *Onafhankelijk voor Europa. Het einde van het Amerikaanse ondernemersmodel*.¹² Het zal immers niet meevallen voor Europese ondernemingen om het aandeelhouderskapitalisme te verslaan, zo betoogt hij. Maar Europa beschikt wel over de juiste capaciteiten om nieuwe vormen van economische meerwaarde te genereren. De op competitie gerichte bedrijfsvoering in de Verenigde Staten veroorzaakt wantrouwen en voorzichtigheid. Hiertegenover plaatst Kalff het Europese samenwerkingsmodel, dat meer kansen biedt op innovatie. Het gaat daarbij om samenwerking binnen en tussen bedrijven, maar ook tussen verschillende disciplines. Samenwerking veronderstelt echter vertrouwen en dat gaat volgens Kalff slecht samen met continue competitie. Daarom wijst hij evenals Nootboom op het belang van sociale innovatie. Kalff: 'Uit economische noodzaak en niet uit sociale of culturele overwegingen eisen en versterken bedrijven sociaal gewenst gedrag. Ze vormen een van de laatste bastions waarbinnen Europese waarden worden verdedigd. Uiteindelijk zal het Europa van de instituties, van weerbare burgers en van ondernemingen een Europees wereldbeeld verankeren in het politieke bewustzijn. Politici, ambtenaren en de media zullen volgen.'

Het betoog van Kalff is eenzijdig economisch georiënteerd. Volgens de Duitse socioloog Gerhard Schulze is deze economische en technologische oriëntatie van groot belang geweest in de vorige eeuw.¹³ Naarmate we meer *kunnen*, neemt het belang van de vraag wat we *willen* echter toe. Hiermee betreden we het domein van de cultuur. Het antwoord op de vraag 'Hoe willen we leven' veronderstelt een manier van denken waarin niet de materie, maar de mensen centraal staan. Dat wil volgens hem niet zeggen dat cultuur een privé-aangelegenheid is. Schulze is geen populist. Hij legt er de nadruk op dat het alledaagse leven niet 'gevonden' wordt maar geconstrueerd is, ook al gebeurt dat niet altijd even bewust. In zijn optiek is geschiedenis geen noodlot, maar blijft de samenleving maakbaar. Schulze ziet niet de multiculturele aspecten van de samenleving als een probleem, maar het gebrek aan culturele basis-kennis, aan reflectie op en aan goed onderbouwde argumentaties voor een perspectief op de toekomst.

De vraag 'Hoe willen we leven' is bij uitstek ook een vraag aan de architectuur. Qua professionaliteit en zakelijkheid legt het merendeel van de Europees opererende bureaus het af tegen de grote internationaal opererende Amerikaanse ontwerp bureaus. Deze zijn in staat opdrachtgevers te begeleiden van de locatiekeuze tot en met de exploitatie en het beheer van gebouwen, volgens van tevoren overeengekomen kwantitatief geformuleerde prestatie-eisen. De uitdaging aan Europese bureaus is het formuleren van een architectuurpraktijk die ook antwoord geeft op culturele vraagstukken. Daarom moeten ontwerp bureaus hun werk- en speelruimte uitbreiden door deze culturele vraagstukken, die inherent zijn aan elke opgave, te expliciteren. Een voorbeeld van het verschil tussen Amerikaanse en Europese benaderingen is de architectuur van ziekenhuizen. Tijdens een internationaal congres in april 2005 over ziekenhuisarchitectuur bleek dat de Amerikanen het 'evidence based' design in de gezondheidssector tot verbijsterende nauwkeurigheid ontwikkeld hebben.¹⁴ Op basis van empirisch kwantitatief onderzoek kunnen Amerikaanse architecten uitspraken doen over de effecten van daglichttoetreding, mate van

12
Kalff 2005 (zie noot 8).

13
G. Schulze, *Die beste Aller Welten, Wohin bewegt sich die Gesellschaft im 21. Jahrhundert?*, München 2003.

14
Zie voor meer informatie over het programma, de lezingen e.d. www.thearchitectureofhospitals.nl

privacy en kunsttoepassing op het verloop en de duur van het genezingsproces. Met militaire nauwkeurigheid is in beeld gebracht hoe virussen zich verspreiden in een patiëntenkamer. Op basis van dergelijke onderzoeken kunnen architecten opdrachtgevers overtuigen van de 'kwaliteit' van hun ontwerpen. Tegelijkertijd is de culturele kwaliteit vanuit een Europees perspectief gezien van een schokkende naïviteit. De Nederlandse rijksbouwmeester Mels Crouwel verwoordde de verbijstering op de getoonde ontwerpen treffend: 'Waarom moet elk, op zorgvuldig wetenschappelijk onderzoek gebaseerd ontwerp er uitzien als de lounge van een willekeurig Marriott hotel?' De culturele kloof tussen de Amerikaanse en de Europese architecten leek haast onoverbrugbaar. Voor de Amerikaanse architecten gaven de gepresenteerde ontwerpen uitdrukking aan culturele verschillen door de toepassing van bijvoorbeeld fake-Mexicaans en fake-Frank Lloyd Wright-architectuur. In Europese ogen is het allemaal fake. De uitdaging aan Europese architecten is of ze in staat zijn in de samenleving verankerde alternatieven te ontwikkelen voor dergelijke volledig conform voorgeschreven richtlijnen ontworpen voorzieningen.¹⁵

15

In de Nederlandse situatie treden grote veranderingen op door de voorgenomen deregulering en privatisering van de zorg, daardoor zullen ook de condities voor de bouw van ziekenhuizen ingrijpend wijzigen. Hier liggen mogelijkheden voor de architectuursector om de vraag 'In wat voor ziekenhuis willen wij verblijven' te beantwoorden en gestalte te geven.

16

Herman Hertzberger zegt bijna uitsluitend nog te werken aan het ontwerpen van (vmbo-)scholen, vanwege het maatschappelijke belang van deze instellingen. Met zijn ontwerpen voegt hij gebruiksmogelijkheden toe die van nauwelijks te onderschatten belang zijn voor de leerlingen en de buurt. De Amsterdams architect Marlies Rohmer heeft uitgebreid studie gemaakt van de multiculturele jongerencultuur, voordat ze deze kennis kon toepassen in innovatieve ontwerpen.

'Evidence based design' staat op gespannen voet met innovatie en experiment. Bij innovatie is het eindresultaat per definitie niet bekend aan het begin van het proces. Innovatie is dan ook niet gebaat bij praktijkgericht onderzoek, omdat het juist de bestaande praktijk wil overstijgen. Innovatie kan alleen ontstaan door het organiseren van processen die hier kansēn voor bieden. Dit veronderstelt vertrouwen tussen de deelnemende partners en het vermogen om over de grenzen van de eigen vakgebieden heen te kijken. Kortom, dit vereist een klimaat waarin alle betrokkenen het belang van de innovatie erkennen. Daarom is het gewenst dat architecten een vocabulaire ontwikkelen om de discussies over de herinrichting van de collectieve sectoren in Nederland te voeden met inzichten, ideeën en visies.¹⁶

Architecten en stedenbouwkundigen opereren op het grensvlak van economie, cultuur en politiek. Ze kunnen bij het opbouwen van een Europees alternatief een voorhoedefunctie vervullen vanwege hun vermogen om kennis uit verschillende disciplines te combineren en in de praktijk te toetsen. Dat is een eeuwenoude traditie die continue vernieuwing garandeert. Veranderingen in de politieke besluitvorming, deregulering, privatisering, demografische verschuivingen, migratievraagstukken, segregatieprocessen en economische recessie dwingen architecten momenteel tot een herpositionering. Evenals bij het plegen van een misdaad is inventiviteit een noodzakelijke kwaliteit. Maar dat is niet voldoende. Het motief van hun betrokkenheid bevindt zich in het domein van de cultuurpolitiek: aan wat voor samenleving willen we bouwen? De middelen en motieven hebben de ontwerpers zelf in handen. Het is daarnaast onvermijdelijk dat ze zich mengen in het debat over de veranderingen in de publieke sector, vanwege het continueren van de maatschappelijke en culturele functie van het architectenvak. Daarbij zijn samenwerking, uitwisseling van kennis, toetsen van theorie en praktijk, het bewaken van culturele diversiteit en van een open, internationaal klimaat essentieel. Het Europese model van innovatie door sociale interactie, van het creëren van economische meerwaarde door een positionering van de architectuur op het snijvlak van cultuur, politiek en economie biedt de in Nederland gevestigde al dan niet internationaal samengestelde ontwerp bureaus de meeste 'gelegenheid'.

Looking for Partners in Crime

Janny Rodermond

Anyone taking the trouble to look behind the scenes at a swinging party will soon encounter the signs of the inevitable subsequent hangover. Similarly, in the 1990s, the causes for the present debatable position of the design disciplines were already perceptible.¹

The remarkable international success of Dutch architecture, dubbed 'second modernity', was ascribed to the skill with which architects familiarised themselves with the privatisation of society and availed themselves of economic preconditions as generators for the innovation of typologies, structures and use of materials. The one-sided focus on the wealthy sectors of society made for a neglect of the productive and public sectors alike. Hardly any attention was paid to segregation within the urban regions into price-defined areas for consumption, production and housing. Architecture was geared to a growing extent to the tastes and requirements of the middle classes. Even today, ideas on the spatial consequences of the multicultural society are only explored in the margins of the design sector. Designers have no say in the debate on the cutback of public amenities. Do architects see themselves solely as free entrepreneurs? In other words, do they silently keep within their allotted scope?

Even without the attack on the World Trade Center and the murder of the Dutch politician Pim Fortuyn the architecture 'party' could not have gone on much longer. Those events were a catalyst rather than a cause of the confusion that has characterised politics, the economy and culture ever since. Advancing deregulation and privatisation, together with economic recession, in fact form the background to the stagnation in many areas. So far liberalisation has not produced the economic recovery as promised in recent years. The restriction of the government's 'nannying' does not automatically increase the individual's freedom of choice. When the state's influence is reduced, freedom does not increase; power is partially relocated or extended, from the public to the private sector, as the American writer Robert Kuttner stated in the 1990s, on the basis of developments in the United States.² Since the mid-1990s Dutch newspapers have been reporting almost daily on abuses in the privatised sectors.

Accumulation of capital in independent housing associations is accompanied by protracted stagnation in housing production and renovation of post-war urban areas. Cutbacks combined with recurring policy changes in education and health care are exhausting those sectors, with little prospect of real improvement in the services rendered. Recently-privatised energy companies surprise their clients with poor service, accompanied by more money for those at the top. Politicians and media irresponsibly swamp the population with horror stories about safety in public space. The author Geert Mak, whose works include the book *In Europe*, has even accused the government of deliberately creating a stereotype of 'the enemy' to fuel fear. Because fear generates power. Fear leads to oppression, violence and ultimately even to war. That is why, in Mak's view, it is necessary to hang on to optimism and hope.³

It is remarkable that architects, with their knowledge of local decision-making processes, with their understanding of how buildings, neighbourhoods and services work, rarely get or take the opportunity to express their views

1 J. Rodermond, 'De stoffering van het poldermodel. Architectuur en stedenbouw in tijden van dereguleren', *de Architect*, October 1997, pp. 38-44.

2 R. Kuttner, *Everything for Sale. The Virtues and Limits of Markets*, New York 1997.

3 G. Mak, 'De repliek', *De Groene Amsterdammer*, 13 May 2005.

publicly on the effects of public sector cuts on the functioning of society. Media, politicians and clients mainly see designers as producers of seductive and spectacular designs. In the last fifteen years, competitions and multiple assignments have boosted the supply of designs aimed at marketing cities, residential developments and businesses. It was no longer relevant to question whether the designs could or should be based on certain views. Now, at the very height of the debate on how the urban society should be organised, designers would seem to be largely empty-handed. And that is an extremely serious state of affairs. Ultimately, it is a matter of defending a society based on democratic ideals. The drastic way political decision-making is currently changing is described in the WRR (Scientific Council for Government Policy) report *Democratie voorbij de staat* (Democracy Beyond the State).⁴

4
Wetenschappelijke Raad voor het
regeringsbeleid, *Bewijzen van
dienstverlening*
2004.

The WRR even compares the situation with the revolutionary transition of the ancient or mediaeval city-state into democratic national states. Today the significance of these national states is crumbling. The WRR observes that political decision-making is shifting: to the EU, local government, civil servants' ante-rooms, social organisations, a private setting and the judiciary. The changes are attended by more extreme individualisation, diminishing importance of ideologies and of social and political loyalty, according to the Council. In addition, the gap is growing between those formulating the policy at a government level and those implementing that policy. The WRR considers that very involvement of both parties in the formulation of policy to be indispensable. It believes that it is a way to avoid loss of knowledge, imposed mediocrity, the disappearance of debate, an accumulation of supervision and responsibility, and an adherence to the illusion of the client's sovereignty. People are increasingly being played off against one another, at work and in private situations. The internationalisation of the economy and the knowledge society do not make for a less cluttered, friendlier everyday living and working environment. Society in its entirety would seem to be looking for a new bedrock.

In that context, architecture is not automatically the discipline that shapes progressive ideals. Innovation is no longer synonymous with progress. These days 'innovation' in fact primarily stands for measures which break down that solidarity between groups in society. So progressive architecture cannot just pledge itself to government policy. It is important for architects to examine the new decision-making circuits for possible ideals and ambitions. The results for designers can vary, from a shift in their field of operations to the pursuit of assignments in different sectors. The WRR observes that the national government's method of 'leaving' space for decision-making by other authorities and privatised parties does not work unless it 'does' something too. The Council advocates stimulating and publishing exemplary initiatives. In one of the report's sector analyses, J. van der Schaar, professor of housing and architecture at the University of Amsterdam, describes the positioning of the housing corporations.⁵

5
Wetenschappelijke Raad voor
het Regeringsbeleid, E.R. Engelen
and M. Sie Dhian Ho (eds.), *De
staat van de democratie.
Democratie voorbij de staat*,
Amsterdam 2004, pp. 124-125.

They are currently under great pressure because they are not using the billions they manage to solve the impending housing shortage and renovate their own 2.4 million dwellings. The national government, which itself initiated the privatisation of the corporations in the 1990s, has nothing to show for its pains. However, Van der Schaar does not believe the corporations are part of 'civil society'. He blames this on too much commercial, professional and administrative autonomy, the absence of a platform in the corporations with which citizens can organise themselves and the absence of a public debate on social problems. 'Corporations would seem to allow the financial wellbeing of their institutions and a "buffer" of sufficient equity to prevail over their

The relationship between government and housing corporations is described in the WRR Report *Bewijzen van goede dienstverlening*, op. cit. (note 4). The final unravelling, known as the 'grossing-up operation', reduced expenditure on public housing as a percentage of total government spending from 8.7% in 1985 to 2.7% in 1998 (p. 97).

social objectives.' Today the national government denies corporations the leeway to experiment with new responsibilities and fields of activity, which could contribute to improving the quality of cities.⁶ It is more beneficial to permit experimentation in this area, to evaluate it and learn lessons from it. After all, it is essential to combine knowledge and capital to reach integral solutions for urban renewal. If housing, education, care and employment are tackled jointly, the outcome can be a wider platform and a more sustainable solution. Architects and urban planners can make their knowledge and expertise available for experiments of that nature. They can, however, also embark on experiments themselves, together with the most viable coalitions.

Innovation of Architectural Practice

It is still unclear how architects react to changing conditions in the way they exercise their profession. They would, for now, seem mainly to be losing ground. It continues to be crucial whether a building produces an improvement in the existing situation. After all, it cannot be the ambition of an entire professional group to create 'junk space'. Perhaps the design sector is hampered in coming up with an adequate solution because design studios see one another as competitors. So the free market principles are applied to their own operations, while it is to their advantage for the sector to project a socio-cultural image. Competition between colleagues and a lack of professional loyalty are at odds with an organised offensive. After all, innovation does not usually come about spontaneously: it takes the organisation of innovation and the innovation of organisation. Dutch design practice has the advantage that it can continue to build on the skills it acquired in the 1990s. The appealing design culture was based on less obvious organisational characteristics and methods which could still be very useful for positioning the sector. The aspects which characterised (and still characterise) Dutch architectural practice include working in teams, working in changing constellations, the enlistment of foreign talent and a global orientation. Most design practices were/are organised informally. Firms like OMA and UN-studio successfully anticipated, with their make-up and methods, changing international conditions for design practice, and reported on that in weighty publications. Interdisciplinary cooperation, interwoven theory and practice and the ability to make the most of cultural diversity are all tried and tested requirements for innovation that Dutch design practice has long been applying.

According to Bart Nooteboom, professor of business administration in Tilburg and specialised in innovation theories, the Dutch can become experts in innovation through social interaction. He compares innovation with committing a crime: in both cases there are *means, motive and opportunity*.⁷ Within the design sector the debate today is concentrated on the latter: how to find the opportunity, or the right commission. But does the sector pay sufficient attention to organising the right means and formulating the right motive in order to make the most of the opportunity when it arises? What motivates architects? What are their views on solutions for the discrepancies in the housing market, the consequences of educational reform for school building, the effects of changes in the health care sector for the building of hospitals and accommodation for senior citizens? And what means are available to the sector to disseminate and utilise these views? How does the sector organise itself as regards the shifts in decision-making and increasing responsibilities of local governments and privatised collective services? Are they 'partners in crime' in all this, or do designers opt for the victim's role?

7. B. Nooteboom, 'Innovatie; theorie en beleid', Inaugural address at the University of Tilburg 2004.

Innovation through Interaction

The stagnation in the building sector is probably more a result of a slow adjustment to new conditions than to a lack of capital or demand. 'All traditional requirements for sustainable recovery of the economy are already present,' according to Donald Kalf. 'There are endless technical breakthroughs that can be utilised; an abundance of capital is pursuing a limited number of new, viable initiatives. The authorities are making every effort to elicit investments, and time and again there proves to be considerable demand for truly new products, especially high quality services.'⁸ Kalf, like Nooteboom, emphasises the search for new forms of collaboration: innovation through social interaction. Interest in the powers of the creative sectors to spur on the urban economy follows on accordingly. Those are the very sectors in which interdisciplinary cooperation is invariably a catalyst for renewal. Every medium-sized town tries to exploit festivals and biennials to participate in the dynamics concomitant with the creative industry. When innovation depends so greatly on social interaction and new types of collaboration, architects need not wait until the ideal client, the 'opportunity' presents itself. They too can take the initiative themselves and help to initiate projects through their own commitment.⁹

Participation in the public debate on the organisation of the city and society is not only of importance for architects and urban designers for creating a new field of activity. The choice between contributing towards and promoting fears, or stimulating hope and optimism cannot be avoided. Humane architecture presupposes an open, tolerant society. According to Nooteboom these are also the qualities that stimulate growth and innovation of economic activities in the Netherlands. He states: 'We are good at bridging distances in a geographic sense, but culturally and cognitively too'. Dutch architectural firms can organise themselves to address this. The application of internationally available knowledge and talent to solve local and regional issues, the use of knowledge relating to other activities and professional fields to address complex problem areas are tactics that are not new. But by no means all firms apply them systematically or according to their plans. Coalitions have been successfully formed, for instance for European tenders. There are countless examples. Take the combination of West 8/Bentham Crowel/Meyer Van Schooten – they were awarded the contract for Rotterdam Central Station, and later the Koen van Velsen/Quadrat combination followed with the commission for the station at Breda. Ad hoc combinations are also attractive for international assignments. Marcel Wanders joined forces with MVRDV to set up a Design Academy in Korea, and the Groningen design studio Onix goes to Scandinavia for joint undertakings.

The exploitation of the innovative potential and experience of the many, often small design studios is hampered by the specific nature of that knowledge. It is often 'tacit', that is unspoken. It is often assimilated in a team, is hard to pass on and alters when used in a different context. That is why collaborations in changing configurations, staff exchanges and 'shopping' around by novice designers at different practices have a stimulating effect of the practices' innovative potential. OMA were the first to apply that operating procedure in the Netherlands.¹⁰ Now this approach needs to be revitalised, by focusing it on present-day issues. The bridging of cognitive and cultural distances is essential in that context. Take, for example, Robert Wall's research; he seeks to apply knowledge and methods from economic geography within the designing disciplines, and in that way reinforce the design sector's position in the local negotiating structure. In his research into the influence of internationally operating companies on the regional climate for establishing businesses,

8

D. Kalf, *Onafhankelijkheid voor Europa. Het einde van het Amerikaanse ondernemingsmodel* (Independence for Europe. Breaking Away from the American Enterprise Model), Amsterdam/Antwerp 2005, p. 130. Kalf obtained his doctorate at Wharliton School of the University of Pennsylvania and has worked for Shell and KLM, among other companies.

9

See, for example, the description by J. van Grunsven and W. van Weelden of the practice of DRFTWD Office Associates in *Open* 2005, no. 8. 'It is no longer a matter of a practice that implements, but of one that initiates and develops. Of a practice that is concerned with creating conditions and reorganising means. A practice that is not only equipped to develop knowledge, but also to present the prospect of new possibilities' (p. 119).

10

R. Kloosterman, E. Stegmeijer, 'Delirious Rotterdam? Architectuur in Rotterdam als economisch cluster', *Agora* 2004, no. 1.

he systematises and deepens the programmatic approaches to metropolitan assignments as developed by practices like OMA, MVRDV and UN-Studio in the 1990s.

The bridging of the cultural gap has so far been primarily confined to cooperation in international teams within design firms and the internationalisation of their own practices. Designers scarcely get involved in the debate on the consequences of the culturally diverse society for the (re)configuration of urban areas. Yet individual firms are building up that expertise, in their own circles especially. It does mean that the architecture sector has no say in that area (as yet). National newspapers have, however, for years extensively supported the debate on consumer-led housing construction and private commissioning in the housing sector. The publications on retro architecture are, moreover, consistent with that. But which architect is in a position to voice the views that prevail in the design sector on the approach to the multicultural urban areas? The Wimby – Welcome-in-my-backyard – urban design experiment, set up and supervised by Crimson, shows that there are possibilities for creating openings in ongoing processes, from the cultural sector.¹¹ The redevelopment of the post-war district of Hoogvliet in Rotterdam illustrates that quantitative objectives can indeed be supplemented with qualitative desires based on socio-cultural analyses. Various architects and urban designers have meanwhile contributed to Wimby, which proves to be a good example of 'crime strategy'; a socially committed motive prevails, 'illegal strategies' have been developed which sidestep the customary approach. A setting has come about in which associated projects can materialise. Added to which, Wimby successfully disseminates the acquired knowledge and experience by means of a website, lectures and publications.

A European Alternative

As expanding Europe continues to be shaped further, approval of a European Constitution was to be a landmark event. Against the backdrop of the Constitution debate, the policy of the Dutch cabinet was strangely split between two positions. The dogma within the national boundaries was submission to Dutch cultural standards and values, the benchmark being the Protestant ethics of the reasonably-prosperous white middle classes. However, as soon as the discussion related to European unity, the aspiration was to maintain cultural diversity. It does not therefore come as a surprise that the Dutch government had little success in kindling enthusiasm for the European Constitution. They even went so far as to call in communication agencies and employed television commercials and leaflets to persuade the population to vote in favour of the Constitution. And that in fact implied the absence of political arguments for a 'yes' vote, or the existence a socially undesirable hidden agenda.

Nevertheless, the creation of a European alternative to American liberal capitalism offers the best economic and socially most desirable perspectives, according to Donald Kalff, the author of *Independence for Europe. Breaking away from the American Enterprise Model*.¹² He claims it will not be easy for European enterprises to defeat shareholders' capitalism. But Europe does have the right skills to generate new forms of economic added value. Competition-orientated business practice in the United States produces mistrust and caution. Kalff compares that with the European collaboration model, which offers more opportunities for innovation. It entails cooperation within and between companies, but also between varying disciplines. However, cooperation presupposes trust and, in Kalff's view, that does not go well with ongo-

11 Wimby! is the name of an independent foundation, the aim of which is to upgrade the large-scale restructuring of Hoogvliet. For more information see: www.wimby.nl.

12 Kalff, op. cit. (note 8).

ing competition. Consequently, like Nootboom, he points to the importance of social innovation. Kalff: 'Enterprises demand and boost socially desirable behaviour, not for social or cultural considerations, but out of economic necessity. They are the last bastions in which European values are upheld. Ultimately, the Europe of institutions, of resilient citizens and of enterprises will anchor a European worldview in the political consciousness. Politicians, civil servants and the media will follow.'

Kalff's arguments have an economic bias. According to the German sociologist Gerhard Schulze this economic and technological focus was of great importance in the last century.¹³ The more we are capable of doing, the greater the importance of the question 'What do we want?' And that takes us into the field of culture. The question: 'How do we want to live?' presupposes a manner of thinking in which not matter, but Man is pivotal. Not that Schulze believes that culture is a private concern. He is not a populist. He emphasises that daily life is not 'found' but constructed, even if not always deliberately. In his opinion history is not fate; society is still 'makable'. Schulze does not see the multicultural aspects of society as a problem, but the lack of basic cultural knowledge, of reflection on well-grounded arguments are a problem for a perspective of the future.

The question 'How do we want to live?' is primarily one for architecture. The majority of practices operating in Europe are no match in professional and efficiency terms for the big, internationally-operating American design firms. They are able to support clients, from choice of location through to the operation and management of buildings, in keeping with pre-arranged, quantitatively formulated performance requirements. The challenge to European firms is to draw up an architectural practice that can also address cultural issues. That is why they must extend their operations and their scope, by explicitly formulating these cultural issues, which are inherent in every assignment. An example of the difference between the American and the European approach is found in hospital architecture. During the international congress held in April 2005 on that subject, the Americans proved to have developed evidence-based design in the health care sector with dazzling accuracy.¹⁴ American architects can assess, thanks to empirical quantitative research, the effects of light access, the degree of privacy and the use of art on the course and duration of the recovery process. They have charted with military precision how viruses spread in a sick room. Architects can use research of this type to convince clients of the 'quality' of their designs. Yet cultural quality, seen from a European perspective, is shockingly naive. Mels Crowel, the Dutch state architect, expressed the amazement at the presented designs appositely: 'Why does every design, based on painstaking scientific research, have to look like the lobby of any randomly-selected Marriot hotel?' The cultural gap between American and European architects seemed almost unbridgeable. For the Americans, the presented designs expressed cultural differences, in their use of fake Mexican and fake Frank Lloyd Wright architecture for instance. All fake, in European eyes. The challenge for European architects is to see whether they are able to develop society-embedded alternatives for such amenities that are designed in complete accord with prescribed guidelines.¹⁵

Evidence-based design is not compatible with innovation and experiment. With innovation, the end result is, by definition, unknown at the start of the process. So innovation is not helped by practice-orientated research, since it specifically seeks to go beyond existing practice. We can only achieve innovation by organising processes that offer the appropriate opportunities. That assumes trust among participating partners and the ability to see further than the limits of their own disciplines. In other words, it requires a climate in which

13

G. Schulze, *Die beste Aller Welten, W bewegt sich die Gesellschaft im 21. Jahrhundert?*, Munich 2003.

14

More information on the programme, lectures etc. at www.thearchitectureofhospitals.nl

15

The Dutch situation is changing substantially because of the proposed deregulation and privatisation of the care sector. As a result, the conditions for hospital building will also change radically. That is an area of opportunities for the architecture sector to answer and elaborate on the question: 'In what kind of hospital do I want to be treated?'

Herman Hertzberger claims that he works almost exclusively on designs for schools (for instance, for pre-vocational secondary education) on account of their social importance. His designs also comprise additional possible uses which it would be hard to underrate for pupils and neighbourhood alike. Marlies Rohmer studied the multicultural youth culture in depth before applying that knowledge in innovative designs.

all those involved recognise the importance of innovation. It would, therefore, be a good thing if architects were to develop a vocabulary, in order to support the discussions on reconfiguring the collective sectors in the Netherlands with insights, ideas and visions.¹⁶

Architects and urban designers operate at the interface of economy, culture and politics. They can take a spearhead position in setting up a European alternative, with their ability to combine knowledge from different disciplines and test it in practice. It is an ancient tradition that guarantees ongoing renewal. Changes in political decision-making, deregulation, privatisation, demographic shifts, migration issues, segregation processes and economic recession are currently forcing architects to reposition themselves. Just as for committing a crime, inventiveness is an essential characteristic. But it is not enough. The motive for their involvement can be found in the area of cultural politics: what kind of society do we want to build? Designers themselves possess the means and motives. In addition, they are bound to get involved in the debate on changes in the public sector, on account of the continued social and cultural functions of their profession. Essential elements in that process are collaboration, exchange of knowledge, testing of theory and practice, maintaining cultural diversity and an open, international climate. For design firms, based in the Netherlands (be they international in composition or not), the European model of innovation through social interaction, of creating economic added value by positioning architecture at the interface of culture, politics and economy offers the greatest 'opportunity'.

Translation: Wendy van Os